

НАУКОВА ТА АРХІВНА СПАДЩИНА ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО

(До 110-ліття з дня народження вченого)

Постать Дмитра Івановича Чижевського (1894-1977) - видатного вченого, філософа, славіста, історика культури, дослідника духовного життя слов'ян - багатогранна і неординарна. Вчений-універсал зі світовим ім'ям, який справив потужний вплив на західноєвропейську й американську славістику, автор фундаментальних досліджень з історії слов'янської, й зокрема української культури, він був одним із засновників дослідницько-славістичних студій в Німеччині (Галле, Марбург, Гайдельберг) та США (Гарвард). Протягом життя Дмитро Чижевський входив до багатьох престижних наукових об'єднань та інституцій (наприклад, Празького лінгвістичного гуртка, Філософського товариства, Українського історико-філологічного товариства, Міжнародної Гегелівської спілки, Кантівського Товариства, Німецького Товариства славістичних досліджень, Наукового Товариства ім.Тараса Шевченка, Пен Клубу, Німецької спілки викладачів славістики тощо) та був дійсним членом різних академій наук (Гайдельберзької, Хорватської, Української Вільної Академії Наук у США, Міжнародної Академії в Парижі). Вчений й на сьогодні залишається визнаним авторитетом в питаннях історії слов'янської думки та одним з досить цитованих в західних джерелах авторів. Д.Чижевського без перебільшення можна вважати істориком інтелектуального життя слов'ян й постаттю загальноєвропейського значення.

Внесок Чижевського до україністики новаційний та багатогранний, діапазон і розмаїття тематики достатньо широкі: від дослідження та аналізу літературних і культурних справ Київської Русі до розгляду українського інтелектуального життя ХІХ ст. Д.Чижевському належать перші узагальнюючі праці з історії української філософії (завдяки яким його визнано фундатором історико-філософського українознавства) та блискуча монографія з історії української літератури, де вітчизняна література розглядається в контексті світової, він також один з перших наголосив на вагомій ролі бароко для української культури в цілому, а його праці про Г.Сковороду й М. Гоголя і досі залишаються одними з найкращих. З огляду на внесок Д.Чижевського до вітчизняної культури він, безумовно, належить до славної когорти видатних українських вчених ХХ століття. Незважаючи на це, постать і наукова спадщина Чижевського й досі залишаються малодослідженими в Україні. Цьому сприяли певні обставини: за радянських часів Д.Чижевський належав до кола заборонених авторів, а його праці зберігалися в спецхранах і були недоступні пересічному читачеві. І тільки за часів незалежності його ім'я стало широко відомо в Україні, причому він майже зразу блискавично перетворився з гнаного і заплямованого на загальновизнаного і шанованого. Його ім'я увійшло до багатьох підручників, енциклопедій, методологічних посібників та різних наукових видань, на нього посилаються, його цитують.

Але який насправді стан чижевськоведення на сьогодні в Україні? На мою думку, він не надто просунувся, порівнюючи з 90-и роками. І головною перепорою в цьому є брак наукового репрезентативного видання творів Дмитра Чижевського. Під науковим виданням я маю на увазі публікацію праць вченого з коментарями, науковими апаратом, іменним покажчиком тощо. Тобто видання має бути критичним, а не просто передруком праць. Для української гуманітаристики було важливо отримати хоча б частину спадщини Чижевського (чому частину про це буде мова далі), видану в добрих наукових традиціях. Адже тільки після публікації хоча б найважливіших праць вченого і введення їх до наукового обігу можна говорити про його справжнє повернення на Батьківщину. Таке репрезентативне видання для нас було особливо нагальною потребою, оскільки на початку 90-х в Україні взагалі майже не було праць вченого. Для порівняння: в Німеччині та США з працями Чижевського, виданими відповідно німецькою та англійською мовами, можна ознайомитись майже в усіх університетських бібліотеках, а в Німеччині його роботи можна замовити і в книжковому магазині. Відчуваючи необхідність такого видання в Інституті філософії НАН України, а саме у відділі історії філософії України

під керівництвом В. С. Лісового на початку 90-х років було розпочато кропітку роботу над збором матеріалу до 4-томного видання праць Чижевського. Перш за все треба було зібрати праці, що було зовсім не простою справою з огляду на те, що вони були розкидані по різних закордонних виданнях. Далі треба було їх перекласти (праці виходили більш ніж на 8 різних мовах), відредагувати і прокоментувати. Незважаючи на різні труднощі, науковий колектив під керівництвом Василя Лісового справився з переважною більшістю цих завдань. Однак на перешкоді стали фінансові негаразди, і видання чотиритомника затрималося на довгі роки. Однак це не означає, що праці Чижевського взагалі не виходили. Так, в Україні були перевидані: «Нариси з історії філософії на Україні» (1992), «Антична філософія» Збірка лекцій (1994), «Історія української літератури: від початків до доби реалізму» (1994, ще раз перевидана у 2003). Після цього була майже дев'ятирічна перерва, я маю на увазі не виходили монографії або окремі збірники робіт Дмитра Чижевського, однак це не стосується статей, яких за цей час вийшло достатньо багато в різних періодичних виданнях, проте віднайти їх справа кропітка і нелегка. Зате у 2003 році вийшло зразу три окремих видання: «Філософія Г.С.Сковороди», «Український літературний барок» (Харків, видавництво «Акта») та збірка праць, підготована Інститутом літератури, «Українське літературне бароко. Вибрані праці з давньої літератури» (Київ, видавництво «Обереги»), де крім праць, подано і спомини про Дмитра Чижевського його земляка політичного діяча та письменника Панаса Феденка та колеги по Гайдельберзькому університету Анжея де Вінченза. Щиро вітаючи вихід цих видань, які дуже гарно оформлені з поліграфічного боку, все ж слід зауважити, що їм, як і попереднім, бракує наукового апарату: єдине, що було зроблено, - це складено іменний покажчик. Отже, всі ці видання є практично передруком текстів Чижевського, а не науково-критичною публікацією його робіт. З одного боку, добре, що український читач нарешті отримав праці свого класика (а саме під таким кутом зору розглядається зараз наукова творчість Чижевського), а з другого боку, не зрозуміло чому за такої довгий термін (більш ніж 14 років) в Україні так і не спромоглися на щось більше, ніж просте копіювання текстів вченого. Зараз у видавництві «Смолоскип» готується до публікації 4-томна збірка вибраних праць Дмитра Чижевського (головна частина цього матеріалу була зібрана і підготовлена працівниками Інституту філософії НАН України). Сподіваємось, що це довгоочікуване видання праць вченого буде зроблено на доброму науковому рівні. Однак, незважаючи на достатньо різноманітний спектр праць, які увійшли до цього 4-х томного видання, слід пам'ятати, що це лише вибрані праці з багатющої спадщини Дмитра Чижевського, на підставі яких не можна скласти повної уяви про науковий потенціал вченого, бо він плідно працював в багатьох галузях: філософія, славістика, літературознавство, лінгвістика, історія культур, компаративістика, астрономія і залишив у спадок достатньо великий обсяг праць - приблизно 1000 позицій. Остаточна бібліографія праць Чижевського поки що не складена. Чотири бібліографії його робіт, які існують на сьогодні, охоплюють наукову продукцію вченого за 1912-1965 рр.¹, однак і в цих бібліографіях є певні недоліки і невраховані праці. Крім того належить ще скласти бібліографію останнього періоду життя Дмитра Чижевського (1965-1977), де повинні бути враховані і його недруковані рукописи, а також зробити бібліографію робіт про Чижевського, яка вже на сьогодні налічує понад 100 позицій². Така робота перш за все вимагає ретельної та кропіткої праці дослідників в приватних архівах Дмитра Чижевського, які знаходяться в Німеччині, в містах Галле та Гайдельберзі. З огляду на важливість та малодоступність цих зібрань подаю про них коротку інформацію³.

Архів і бібліотека Д.Чижевського в Галле.

Галльську бібліотеку Дмитро Чижевський збирав від 20-х років до 1945 р. Влітку 1945 року, напередодні вступу до Галле радянської армії, Чижевський поспішно залишає місто. Навчений попереднім досвідом спілкування з більшовиками, під час якого йому довелося поневірятися по тюрмах і концтаборах, Чижевський волів за будь-яку ціну уникнути цієї зустрічі. Проте він змушений був залишити свою бібліотеку і архів, які розраховував забрати пізніше за допомогою друзів. Однак майже всі його речі невдовзі були реквізовані бургомістром міста Галле: архів і бібліотеку опечатали і пізніше передали до новоствореного Інституту славістики, де вони зберігалися протягом всього часу. Чижевський спочатку намагався повернути свій архів та бібліотеку: звертався в різні інстанції, навіть протестував, але це нічого не дало. Не змогли йому в цьому допомогти і впливові німецькі професори (хоча прецеденти повернення архівів і бібліотек існували). З часом він став вважати, що їх знищили і дуже жалкував як за книжками, так і за своїми рукописами та незакінченими працями, які залишились в його архіві.

До цього часу залишається невідомою точна кількість книг Галльської бібліотеки

Чижевського на момент його втечі з міста, адже він, на жаль, не зробив каталогу своєї бібліотеки. Проте такий каталог «Ex libris Tschizewskij» та опис самої бібліотеки було складено працівниками Галльської університетської бібліотеки в 1946-1947 рр. Каталог й досі зберігається в Інституті славістики: в ньому зареєстровано 6283 найменування на 20 різних мовах, і це дає нам змогу приблизно підрахувати кількість книг в бібліотеці Чижевського на червень 1945 року. Отже, якщо врахувати вилучену радянською воєнною адміністрацією російську класику (яка була, напевно, забрана як «чтиво» для військовослужбовців), книги взяті Чижевським із собою (а їх, незважаючи на важкі обставини втечі, було не так вже і мало), а також більш ніж 50 посилань з книгами, які він отримав в кінці 1946 року з Галле від своєї знайомої пані С. Віндіш, то в червні 1945 року його бібліотека мала нараховувати приблизно 7 000 томів (а може, і трошки більше). Крім того, вже під час перебування в Марбурзі Чижевському вдалося повернути частину своїх книжок за допомогою друзів (зокрема Ф. Ліба та Р. Олеша), які заявили, що деякі книги були позичені Чижевським з їх власних бібліотек, і на цій підставі забрали «свої» книги з його бібліотеки в Галле і передали Чижевському. Окремі «заборонені» книги були пізніше вилучені з бібліотеки і здані славістами радянським окупаційним властям, а деякі були втрачені під час зберігання бібліотеки та декількох переїздів Інституту славістики. Весь цей час книги з бібліотеки Чижевського майже не використовувалися, оскільки до них не було вільного доступу.

У 90-х роках, отримавши доступ до цієї бібліотеки, працівники Інституту славістики університету Мартіна Лютера Галле-Віттенбергу змогли переглянути її «скарби» і оцінити вартість. Однак велика кількість книг та періодичних видань знаходилась в поганому стані і потребувала негайної реставрації. Крім того, треба було провести перерестрацію наявного бібліотечного фонду і заново каталогізувати бібліотеку, враховуючи сучасні вимоги. З огляду на це німецькі вчені звернулися за підтримкою до відповідних інстанцій, і у 1998 році міністерство культури землі Саксонія-Ангальт виділило кошти на науковий проєкт під керівництвом професора Ангели Ріхтер (Angela Richter), організаційну частину якого виконував Андре Аугустін (Andre Augustin). Метою цього проєкту було вивчення фонду бібліотеки Дмитра Чижевського, його каталогізація та введення до Інтернету, а також публікація каталогу окремим виданням. У квітні 2001 року каталог бібліотеки Д.Чижевського з'явився в Інтернеті, а у 2003 році каталог вийшов окремим друкованим виданням⁴. Після каталогізації до бібліотеки відкрито вільний доступ - з книжками та журналами можна працювати в читальному залі Інституту славістики, проте з огляду на стан бібліотечного фонду додому книги не видаються й іногородні замовлення не приймаються.

Змістовно бібліотека достатньо різноманітна, але домінують славістична, філософська, богословська та соціальна тематики. В бібліотеці немало раритетних видань 17, 18, 19 і 20 сторіч, серед яких варто відмітити колекцію старовинних різноформатних Біблій (переважно XVII-XVIII ст.) та словників. Є рідкісні емігрантські журнали (наприклад, «Логос», «Путь», «Евразийские тетради», «Русская мысль» та інші), а також книги з дарчими написами (наприклад, праці П. Феденка, робота Г. Шпета «Очерк развития русской философии» та багато інших). Широко представлені праці російських та німецьких філософів, багаті відділи богемістики та україністики. Взагалі ця бібліотека достатньо унікальна і становить одну з окрас бібліотечного фонду Галльського університету.

Щодо архіву Чижевського, то він також охоплює період від 1921 по 1945 р. У 90-х роках його було пронумеровано, але, на жаль, він поки що науково не оброблений і не описаний. В ньому зберігається 136 папок з різними матеріалами, серед яких більшість складають чернетки, рукописи, нотатки, конспекти і відбитки праць самого Чижевського, а також копії праць інших вчених, газетні вирізки та інші матеріали. Переважна більшість папок розподілена за тематикою, наприклад: «Архів Франке», «Чеські видання», «Українська філософія», «Коменський», «Логіка», «Естетика», «Скворорода», «Гегель в Росії», «Лейбніц», «Шіллер», «Про формалізм в етиці», «Страхов», «Штур», «Спіноза», «Бакунін», «Чаадаєв», «Шевченко» та інші. Іноді матеріалу в папках буває достатньо багато - до 200 сторінок і більше, а іноді вони містять всього 10-20 сторінок. Цікавою є і система зберігання архіву Чижевського, яку він напевно виробив сам: весь матеріал (листування, рукописи, вирізки з газет, фотографії, відбитки тощо) зберігались в однотипних підвісних папках, що знаходились в невеличкій компактній шафі, розподілений на кілька ящиків. Така система разом з тематичним розподілом папок дозволяла Чижевському швидко зорієнтуватися і знайти потрібні матеріали.

Важливу складову архіву вченого становить його листування. Серед його кореспондентів цього періоду: А. Бем, Е. Бенц, І. Бунаков-Фондаминський, С. Гессен,

Р. Гуардіні, Е. Гуссерль, Д. Дорошенко, А. Койре, Ф. Ліб, М. Лосський, І. Мірчук, Я. Маршак, Б. Ніколаєвський, І. Огієнко (о.Іларіон), Е. Ротхакер, Ф. Степун, М. Трубецький, Я. Паточка, П. Савицький, П. Струве, Е. Утітц, С. Франк, М. Фасмер, П. Феденко, Г. Флоровський, М. Хайдеггер, Р. Якобсон, Б. Яковенко, Р. Якобсон та інші.

Весь цей цікавий і багатющий матеріал ще чекає на ґрунтовне дослідження і аналіз, щоправда, вільно користуватися та досліджувати архів поки що не можливо, але існує план його комп'ютерного сканування та введення до Інтернету.

Бібліотека і архів в Гайдельберзі.

Друга бібліотека і архів Дмитра Чижевського, які він збирав від 1945 по 1977 рік, знаходяться в м.Гайдельберзі і є власністю Гайдельберзького університету: вони були продані йому донькою Чижевського Тетяною і ними можна вільно користуватися для дослідницьких цілей.

Бібліотека Чижевського входить до загальної бібліотеки Гайдельберзького університету, і її, на противагу Галльській, яка зберігається в спеціальній кімнаті і становить, так би мовити, окрему одиницю зберігання, не можна побачити на власні очі всю в цілому: книги можна лише замовити через електронний бібліотечний каталог. Каталогізація бібліотеки поки ще не завершена: є лише її загальний опис і картотека для використання книг. Згідно з цим описом, бібліотека нараховує понад 12000 книг: 604 видання, які вийшли до 1900 року (серед них є рідкісні барочні видання, праці з емблематики та містики, твори Яна Амоса Коменського і література про нього, а також багате зібрання творів протестантських авторів XVII-XVIII ст.); 4291 видання зі слов'янської проблематики, які вийшли після 1900 року (велику частину становить російська тематика); 4847 книг з літературознавства різних країн, філософії, богослов'я, мистецтва (наприклад, чудова колекція на тему «Обдаровані кількома художніми талантами», що становить близько 70 томів), природознавства; 2460 масових видань та дисертацій⁵.

Непереборну пристрасть Чижевського до збирання і колекціонування книжок дехто вважав дивацтвом, але завдяки цьому «дивацтву» німецькі славісти мають зараз у своєму розпорядженні дві унікальні бібліотеки, що користуються великим попитом як у студентів, так і у серйозних вчених.

Щодо архіву Чижевського, то він зберігається у відділі рукописів і рідкісних видань університетської бібліотеки під шифром Heid.Ns.3881. Архів, який становить 20 погонних метрів, упорядковано, але не каталогізовано - є тільки його загальний опис. Він розподілений на 10 частин таким чином: 93 документи, що відносяться до біографії і академічної кар'єри вченого (рубрика «А»); 780 одиниць рукописного і машинописного тексту («В»); близько 30000 листів кореспондентів Чижевського («С»); 221 одиниця зберігання праць інших авторів («D»); 52 одиниці збірки газетних вирізок, фотографій, листівок («E»); 6 ящиків з окремими відбитками статей та рецензій самого Чижевського та інших авторів і фотокопіями різних старовинних видань («F»); 25 відгуків і рекомендацій самого Чижевського («G»); 36 картотек - різноманітні бібліографії, лексика, підбір цитат до різних тем («H»); 71 одиниця - фотографії, діапозитиви, мікрофільми («I»); 4 одиниці, що відносяться до рубрики славістика («K»). Крім того, в архіві є не каталогізована колекція графіки та старовинних географічних карт (близько 120 одиниць зберігання), а також кілька ящиків з неідентифікованими списками. Взагалі листування Чижевського - одна з найцікавіших рубрик в його архіві. Серед кореспондентів цього періоду слід виокремити: Е.Бенца, М.Бердяєва, Ю.Бойно-Блохіна, М.Бубнова, О.Бургхардта, Д.Бурлюка, Х.-Г.Гадамера, Д.Герхардта, Р.Гуля, Г.Вернадського, М.Ветухова, Д.Дорошенка, В.Зеньківського, С.Зеньківського, Ю.Іваска, В.Льїна, Р.Інгардена, М.Карповича, К.Левіта, С.Левицького, І.Лисяка-Рудницького, Є.Маланюка, В.Міяковського, Л.Мюллера, Б.Ніколаєвського, І.Огієнка, Д.Оляччина, Я.Паточку, Є.Пеленського, Р.Плетнева, О.Пріцака, А.Ремізова, В.Сечкарева, Ф.Степуна, Г.Струве, М.Фасмера, П.Феденко, Г.Федотова, А.Флоровського, Г.Флоровського, С.Франка, Т.Франк, М.Шагінян, Д.Шаховського (о.Іоанн), І.Шевченко, Ю.Шевельова, Е.Шпрангера, Р.Якобсона та багатьох інших.

Цікаве і зібрання рукописів інших авторів, серед яких є праці С.Франка «Реальність і людина» (машинописний текст з виправленнями автора), «З нами Бог. Три роздуми» (авторський рукопис), машинописні книги М.Зарецького «Малюнки російських письменників», машинопис праць В. Зеньківського «М. В. Гоголь», «М. В. Гоголь у його релігійних пошуках», «Із історії естетичних ідей в Росії у XIX-XX ст.», машинопис статей Г. Флоровського про В. Соловйова та К. Победоносцева, машинопис статей Г. Федотова «Три столиці», «Росія, Європа і ми», статті Р. Якобсона «Новітня російська поезія. Начерк перший», машинопис праці М. Хайдеггера «Der Ursprung des

Kunstwerkes»), машинопис віршів Б. Пастернака та споминів Ф. Степуна.

Серед зібрання автографів увагу привертає велика колекція автографів Давида Бурлюка, два листи В. Жуковського 1841 р., листи графа Орлова 1769 р., графа К. Нессельроде 1828 р., лист внука Я. А. Коменського Д. Е. Яблонського 1700 р., листи Герцена та Огарева 1865 р., два листи П. Кропоткіна 1888 та 1891 років та кілька листів відомих німецьких письменників XIX століття.

Слід визнати, що архівні та бібліотечні зібрання Дмитра Чижевського є дуже доброю джерельною базою для вивчення його спадщини. В архівах зберігається багато цікавого і важливого матеріалу (наприклад, автобіографічні нотатки, конспекти, тексти лекцій та семінарів, чернетки тощо), завдяки якому можливо хоча б частково відтворити «творчий процес» вченого, що так потрібно при аналізі наукової спадщини або написанні інтелектуальної біографії, а його бібліотеки дають можливість швидко відшукати потрібну літературу і ввійти в контекст проблеми. Крім того, архіви вченого, з огляду на багатобачний матеріал, який в них зберігається (насамперед широке листування Чижевського з видатними мислителями XX ст.), становлять інтерес не тільки для вивчення його спадщини чи розгляду духовної історії слов'ян, вони важливі й в цілому для дослідження європейської культури.

Повертаючись до проблем чижевськознавства в нашій країні зазначимо, що Україна була однією з перших пострадянських країн, що визнала заслуги Д. Чижевського і вшанувала його пам'ять: в м. Олександрії, звідки він родом, його ім'ям названо вулицю і встановлено меморіальну дошку на будинку, в якому він жив разом з батьками; ім'я Д. Чижевського носить велика обласна бібліотека в м. Кіровограді; у 1999 році Президія НАН України встановила премію імені Д. Чижевського, яка надається за високі досягнення у галузі філософії тощо. Справа не закінчилась тільки вшануванням пам'яті та встановленням меморіальних дошок: у 90-х роках розпочато дослідження його наукової спадщини, принаймні тих його праць, що були доступні дослідникам (6). Певний поштовх до цього дала і Міжнародна наукова конференція, присвячена 100-річчю з дня народження Дмитра Чижевського, яка пройшла у 1994 році в Києві, а потім у Кіровограді. На основі цієї конференції було видано збірку «Діалог культур I. Матеріали Перших наукових читань пам'яті Дмитра Чижевського» (Київ, 1996). Пізніше цю працю було продовжено і вийшов «Діалог культур II» (Київ, 1999), в якому вміщено кілька маловідомих праць Дмитра Чижевського, які вперше було перекладено українською мовою. Зацікавлення особистістю та науковою спадщиною Д. Чижевського поширилося і на Західну Україну: так у 2003 році в Дрогобицькому педагогічному університеті ім. Івана Франка було проведено семінар, присвячений Дмитру Чижевському, за матеріалами якого було видано збірник наукових праць «Славістика Т.І: Дмитро Чижевський і світова славістика» (Дрогобич, видавництво «Коло», 2003). До цієї збірки, крім виступів учасників семінару, ввійшли деякі праці Дмитра Чижевського перекладені українською мовою, спомини про нього, вибране листування з коментарями, архівні матеріали тощо. До речі, це перший збірник, присвячений Чижевському, де, крім його праць та праць про нього, подано ще й вибране листування вченого з його архіву. У 2005 році ця робота буде продовжена: готується Міжнародна конференція, присвячена пам'яті вченого⁷.

110-літтю з дня народження Д. Чижевського була присвячена святкова вчена рада Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, на якій йшлося про подальше дослідження його наукового доробку⁸.

Проте зазначимо, що незважаючи на загальне визнання і шанування авторитету Дмитра Чижевського як серйозного і талановитого вченого, поки що відсутнє ґрунтовне систематичне історико-біографічне дослідження його життя, наукової та педагогічної діяльності, що також утруднює осмислення його спадщини. Це не означає повну відсутність праць з цієї проблематики⁹, але жодна з них не подає повного огляду життя та творчості вченого, базованого на дослідженні архівного матеріалу. Отже, написання такої праці ще попереду. Чижевський був достатньо складною особистістю, і для його біографів деякі моменти його життя є дещо контроверсійними. Наприклад, певні суперечки викликає чітке визначення його національності та культурної ідентичності. Батько Дмитра Чижевського був українцем, мати росіяною, перша мова та культура, з якою він познайомився і яку сприйняв, була російська: українською мовою та культурою він оволодів пізніше майже самостійно. Після втечі з України він опиняється в Німеччині, країні, яка на довгі роки стає, так би мовити, його «Батьківщиною за вибором»¹⁰. Він поважав і любив німецьку культуру, водночас, досліджуючи духовну історію слов'ян, не менш захоплювався російською, українською, чеською, словацькою, польською та іншими самобутніми культурами слов'янського світу. Отже, щодо культурної приналежності,

вважаю Чижевського, який був одним з визначних діячів українсько-російської еміграції, визнаним дослідником духовного життя слов'ян, щиро закоханим в німецьку культуру і тісно пов'язаним з науковою традицією цієї країни, і в той же час людиною без громадянства з Нансеновським паспортом¹¹ відкритого для всіх культур і наукових контактів, можна розглядати як європейця, не в територіальному, а насамперед в духовному сенсі цього поняття і саме з таких позицій підходити до аналізу його спадщини, не обмежуючи кордонами однієї культури¹². Однак такий підхід, на мою думку, зовсім не заперечує його українського походження, тим більш, що він сам це визнавав, неодноразово зазначаючи свою національність у анкетах¹³.

Є й інші речі в біографії Чижевського, які викликають суперечки дослідників, і це цілком природно, бо така неординарна та різнопланова особистість, якою був Дмитро Іванович, повинна викликати дещо різні оцінки вчених, тим більше, що ці оцінки несуть на собі і певний відбиток поглядів самого дослідника, адже кожний пропускає цей матеріал, так би мовити, «через себе» і тут важливо не забути «живий» образ вченого і подати його у внутрішньому розвитку. В найближчому часі, напевно, постане кілька біографічних нарисів життя Чижевського, адже архівну спадщину вченого серйозно досліджують науковці Німеччини (насамперед, д-р В. Кортхаазе та д-р В. Янцен) та України (к.ф.н. І.Валявко), можливо, до цього приєднаються й вчені з інших країн, у культурі яких Чижевський зробив вагомий внесок.

Торкаючись теми чижевськознавства в інших країнах, слід зазначити, що воно розвивається, хоча можливо, й не так швидко, як хотілось. Так, у Росії були перевидані деякі роботи Чижевського та вийшло кілька цікавих статей, в яких аналізується його наукова спадщина¹⁴. Зараз в Москві у двох видавництвах готуються до публікації вибрані праці Чижевського: одне видання готує Інститут слов'янознавства — видавництво «Язикай словянской культуры», друге видавництво «Русский Путь», над яким працює пані М.Васильєва. Видання мають вийти з коментарями та широким науковим апаратом.

Вивчають спадщину вченого в Чехії та Словачії, в дослідження культури яких Чижевський вніс багато нового: чого варта, скажімо, для культури чехів лише його знахідка однієї з головних праць видатного чеського діяча Я. А. Коменського «Пансофії», яка довгі роки вважалася загубленою, або ґрунтовне дослідження філософських поглядів одного з провідників словацького національного руху Людовіта Штура, яке Чижевський здійснив у своїй праці «Філософія життя Людовіта Штура». В різних архівах та приватних колекціях цих країн також зберігається епістолярна та рукописна спадщина вченого. Що стосується Німеччини, США та Канади, то там ще працюють колишні учні Дмитра Івановича, а значить існує і наукова традиція, закладена Чижевським та продовжена в працях його учнів та їхніх вихованців. Крім того, в цих країнах є вільний доступ до багатьох праць Чижевського, а також зберігається багатющий архівний матеріал, пов'язаний з його життям та науковою діяльністю.

Дослідженню спадщини Д.Чижевського було присвячено і кілька цікавих конференцій: «In memoriam Dmitrij Tschizewskij (1894-1977)» (Німеччина, м.Галле, 1997), за матеріалами якої було видано збірник з аналогічною назвою; велика міжнародна конференція у Празі: «Дмитро Чижевський, особистість і творчість» (Чеська Республіка, м.Прага, 2002), пізніше у 2004 році в Празі було видано збірник матеріалів цієї конференції, який містить багато цікавого та нового; міжнародна конференція у США, одна з панелей якої мала назву: «110-років з дня народження Дмитра Чижевського» (США, Champaign, 2004). Такі наукові заходи об'єднують вчених багатьох країн та дають новий поштовх для спільної дослідницької праці. Так, наприклад, доктору В. Янцену (Німеччина) вдалося об'єднати навколо роботи над збірником «Матеріали до біографії Дмитра Чижевського» дослідників-чижевськознавців з різних країн: І.Валявко, О.Чуднова (Україна), М.Васильєву (Росія), В.Кортхаазе (Німеччина) та інших. У цьому збірнику міститиметься автобіографічний матеріал з архівів Чижевського, спогади про нього його колишніх студентів, колег, співробітників та друзів, некрологи, перелік тем його академічних курсів в різних університетах, а також найповніша на сьогодні бібліографія його робіт.

Отже, наукова та архівна спадщина Дмитра Чижевського вивчається та досліджується вченими різних країн, і завдяки цій праці вибудовується певний місток та утворюється діалог між нашими культурами, до яких так прагнув Дмитро Чижевський, присвятивши своє життя дослідженню духовної історії слов'ян.

Джерела та література, примітки:

1. A Bibliography of the Publications at Dr. Dmitry Cyzevsky in the Fields of Literature, Language, Philosophy and Culture. - Cambridge, 1952; D. Gerhardt, Schiftenverzeichnis von D.I.Cyzevskij (1912-1954) in Festschrift fur Dmytro Cyzevskij zum 60 Geburtstag. - Berlin, 1954. - P.1-34; Hans-

- Jurgen Winkel, Schiftenverzeichnis von D.I.Tschizewskij (1954-1965) in Orbis Scriptus. - Munchen, 1966. - P.35-48; А.Чуднов, Краткая библиография работ Д.И.Чижевского. - Кировоград, 1994.
2. Зараз ведеться робота з укладання відповідної бібліографії робіт Д.Чижевського, яка розпочалася завдяки ініціативі німецького вченого, дослідника спадщини Д.Чижевського д-ра В. Янцена. Що стосується каталога праць про Д.Чижевського, то цю роботу започаткував у своїй короткій бібліографії А. Чуднов і вона продовжується і надалі.
3. Дивись також з цього питання цікаву статтю д-ра В. Янцена: О судьбе книжных собраний и архивов Дмитрия Ивановича Чижевского в Германии. // Исследования по истории русской мысли. Ежегодник за 2003 год. М., 2004.
4. Dmitrij I. Tschizewskij und seine Hallesche Privatbibliothek /Herausgeben von Angela Richter und Swetlana Mengel. - Munster-Hamburg-London: LIT Verlag, 2003. - 480 с. Детальніше про це видання дивись мою рецензію на каталог Галльської бібліотеки Дмитра Чижевського // Українській гуманітарний огляд Випуск №10, Київ, 2004.
5. Ці дані стосуються періоду до осені 2003 року. Восени 2003 року частина приватної бібліотеки Д.Чижевського була продана бібліотекою Гайдельберзького університету одному з німецьких букіністів. І на сьогодні важко сказати, що саме і в якій кількості залишилось в Гайдельберзі з багатогранної бібліотечної колекції вченого.
6. На сьогодні захищено дві кандидатські дисертації, в яких аналізується філософська спадщина вченого: І.Валявко «Дмитро Чижевський як дослідник української філософської думки» (Київ, 1997), А.Погорілий «Дмитро Чижевський як історик філософії» (Київ, 1999). Оскільки я спеціально не досліджувала питання дисертацій про Д.Чижевського, то не можу з певністю сказати, чи захищались в Україні дисертації, в яких досліджується доробок Чижевського в інших галузях культури.
7. Семінар і видання збірника постали з ініціативи та завдяки наполегливості і кропіткій праці двох енергійних, зацікавлених викладачів університету — доцента Є. Пшеничного та доцента Р. Мніха.
8. Вчена рада інституту філософії НАН України відбулася на початку квітня 2004 року.
9. Подаю короткий список праць, в яких є певні біографічні відомості про Дмитра Чижевського: Festschrift für Dmytro Cyzevskij zum 60 Geburtstag. - Berlin. - 1954; Євген Пизюр. Дмитро Чижевський. Новий Ульм, 1955; Orbis Scriptus: Dmitrij Tschizewskij zum 70 Geburtstag. - Munchen. - 1966; Панас Феденко. Дмитро Чижевський (1894-1977) (Спомин про життя і наукову діяльність)//Український історик №1-4, 1978; Lachmann R. Slavische Barockliteratur II. Gedenkschrift für D.Tschizewskij (1894 -1977). - Forum Slavicum 54. - Munchen. - 1983; О.Прицак, І.Шевченко. Пам'яті Дмитра Чижевського//Філософська і соціологічна думка №10, 1990; Янцен В. В. Дмитро Чижевський в Німеччині (з архівів Галле) // Філософська і соціологічна думка. N 12 за 1992; In memoriam Dmitrij Tschizewskij (1894 - 1977). - Halle. - 1997; В. Лісовий. Дмитро Чижевський: життєвий шлях та світогляд/Культура-ідеологія-політика - Київ, 1997; J.Bojko-Blochyn. Dmytro Ivanovich Chyzevsky. - Heidelberg: Carj Winter. Universitatsverlag, 1998; Werner Korthaase. Dmytro Cyzevsk'kyj (1894-1977) in der Tschechoslowakischen Republik und in der Bundesrepublik Deutschland. - Berlin, 2000; Lauhus A.Ein unveroffentlichtes Gogol' - Buch Dmitrij Tschizewskij. // Die Welt der Slaven. - XLVI. - 2001; В.Янцен, І.Валявко. Воспоминания Д.И.Чижевского о деятельности меньшевиков на Украине (1919-1920). Малоизвестные страницы биографии учёного// Die Welt der Slaven. - XLVI - 2001; Вернер Кортхаазе. Дмитрий Чижевский и родина его выбора - Германия. - Берлин, 2003; І.Валявко. До інтелектуальної біографії Дмитра Чижевського: Гарвардський період 1949-1956 рр./Славістика Т.І: Дмитро Чижевський і світова славістика. - Дрогобич, 2003; В.Янцен. О судьбе книжных собраний и архивов Дмитрия Ивановича Чижевского в Германии. // Исследования по истории русской мысли. Ежегодник за 2003 год. М., 2004.
10. Див. з цього питання брошуру Вернера Кортхаазе. Дмитрий Чижевский и родина его выбора - Германия. - Берлин, 2003. В цій праці, на мою думку, автор дещо спрощує і занижує важливість та значення для Чижевського його першої Батьківщини - України.
11. «Нансенівські паспорти» - це посвідчення особистості певного гатунку введенні для біженців та емігрантів Лігою Націй за ініціативою Фрїтьофа Нансена (1861-1930), який у 1920-1921 рр. був верховним комісаром Ліги Націй зі справ військовополонених. Видавались ці паспорти на підставі спеціальних Женевських домовленостей 1922 року.
12. Цю позицію поділяє і мій німецький колега д-р Янцен. Див. його статтю «Врятувати, зберегти й осмислити Про долю книжкових зібрань та архівів Д.І.Чижевського в Німеччині./ Славістика Т.І: Дмитро Чижевський і світова славістика. - Дрогобич, 2003.
13. У справі Д.Чижевського, що зберігається у Центральному державному архіві громадських об'єднань України і яка була заведена на нього ще у 20-х роках як на активного діяча меньшевицької партії, в усіх анкетах у графі «національність» він писав завжди українець (Див., наприклад, справа 51134, Опис 1, фонд 263, од. зб.237)
14. Детальніше з цього питання див. В. Янцен. О судьбе книжных собраний и архивов Дмитрия Ивановича Чижевского в Германии. // Исследования по истории русской мысли. Ежегодник за 2003 год. М., 2004.

